

УДК 373.3.015.31:7

DOI 10.31652/2415-7872-2020-64-33-38

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ФОРМУВАННІ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВАН. Л.Тодосієнко, [orcid.org/ 0000-0001-9473-2357](https://orcid.org/0000-0001-9473-2357)Т. Т. Маринчук, [orcid.org/ 0000-0003-4087-3984](https://orcid.org/0000-0003-4087-3984)

Статтю присвячено актуальним проблемам естетичного виховання молодших школярів, розкрито й обґрунтовано методологічні підходи у формуванні естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку, впровадження їх в освітній процес сучасної школи. З метою максимального використання творчого потенціалу учнів здійснено підбір й апробацію комплексу методів активізації естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку. Застосовано комплекс мистецтв у контексті формування творчої, високодуховної особистості дитини, культури естетичного сприймання молодших школярів та оволодіння цілісною системою знань про мистецтво на уроках мистецького циклу та в позакласних формах виховної роботи.

Ключові слова: естетичне сприймання, молодший шкільний вік, комплекс мистецтв, методологічні підходи, мистецька діяльність, творчий потенціал, позакласні форми роботи, художня творчість.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO FORMING AESTHETIC RESISTANCE TO THE MORE SCHOOLS BY ARTICLE

N. L. Todosienko, T. T. Marinchuk

One of the important tasks of the modern humanist-oriented upbringing of the younger generation is the creation of conditions for the gradual transition of the student from the reproductive to the creative level of development, which takes place through communication and activities, the direct inclusion of students in the system of artistic and aesthetic relations, the sphere of perception of various types of art, the acquisition of artistic-aesthetic knowledge and experience, own creative activity. In the conditions of the new Ukrainian school the task of full-fledged development of the person, which involves the comprehensive identification of its potential, abilities, talents, increase of cognitive activity and positive motivation of education, arises. In the article the actual problems of aesthetic education of the personality of the junior pupil are highlighted, methodological approaches to the formation of aesthetic perception in children of junior school age and their introduction in the educational process of the modern school, the maximum use of creative potential of students are substantiated. To achieve the goal, the selection, development and testing of the complex of activation methods, the study of the development of aesthetic perception in children of junior school age, the pedagogical potential of using the complex of arts in the context of the formation of a child's creative, high-spiritual personality, aesthetic perception culture of junior pupils and the acquisition of a coherent knowledge system about art was carried out. in extracurricular forms of educational work. The purpose of the paper is to determine the main methodological approaches to the formation of aesthetic perception of younger students by means of art, the disclosure of their essence in modern conditions, to prove their necessity and expediency in the educational process of elementary school. Accordingly, the goals are defined by the following tasks: to consider the use of the potential of methodological approaches to the organization of the process of aesthetic education in elementary school; to define forms and methods of activation of aesthetic perception of children of elementary school age, which are connected with artistic activity.

Keywords: aesthetic perception, artistic activity, artistic creativity, complex of arts, creative potential, extracurricular forms of work, junior school age, methodological approaches.

В умовах нової української школи постає завдання повноцінного творчого розвитку особистості, яке передбачає всебічне виявлення її потенціалу, здібностей, талантів, підвищення пізнавальної активності та позитивної мотивації навчання. Перехід від репродуктивного до творчого рівня розвитку, безпосереднє включення в систему художньо-естетичних відносин, сферу функціонування різних видів мистецтва, придбання художньо-естетичних знань і досвіду, включення у власну творчу діяльність – одне з важливих завдань гуманістичного виховання сучасної молоді.

Актуальною проблемою сьогодення є потреба суспільства сформувати у підростаючого покоління цілісне відчуття навколишньої дійсності, забезпечити розвиток естетичних ідеалів та смаків у дітей молодшого шкільного віку. Аналізуючи суперечності й проблеми, що характерні для сучасної системи педагогічної освіти, Н. Лазаренко акцентує: «Сучасна наукова думка іноді не враховує духовності, творчості, психологічних потреб людини. Тому останнім часом науковці відкривають нові можливості для отримання передового досвіду в галузі гуманітарних наук і мистецтва, що сприяє відновленню рівноваги між розвитком творчості та найсучасніших досягнень науки, технологій, математики» [7, с. 6]. Важливим фактором на шляху активізації цього процесу в культурно-освітній галузі є використання деяких методологічних підходів

щодо організації освітнього процесу в початковій школі, де мистецтво не завжди використовують для ефективного та результативного формування естетичного сприймання в молодших школярів, як на уроках, так і в позакласній виховній роботі. У системі виховання середньої освіти ще недостатньо забезпечені умови успішного формування естетичного сприймання у молодших школярів, мало використовують принцип синестезії та інтеграції, комплексного застосування мистецтва для формування в дітей почуття прекрасного, відповідальності за збереження культурних надбань.

Результати аналізу наукових джерел, ознайомлення з практикою роботи закладів середньої освіти показали, що питання організації процесу формування естетичного сприймання в молодших школярів ще не знайшли належного розв'язання й не відповідають зростаючим вимогам сучасності, недостатньо розробленими залишаються розвивальний та виховний аспекти.

Проблеми сприймання та естетичного розвитку особистості досліджували Р. Арнхейм, О. Бодалєв, О. Запорожець, Г. Шевченко. Що ж до діагностування музично-естетичного досвіду молодших школярів, то тут можна виділити таких науковців як Е. Печерську, Н. Миропольську та О. Рудницьку. Дослідження в галузі загальної та вікової психології, психології мистецтва (Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, М. Гальперін, О. Леонтєв) сприяли визначенню психологічних аспектів формування естетичних почуттів, мислення, розвитку можливостей молодших школярів, умов їхньої художньо-творчої самореалізації. Формування в дітей естетичних ідеалів, потреб, ціннісних і орієнтацій отримало авторську інтерпретацію в працях В. Бутенка, Є. Квятковського, В. Кудіна. Питання творчого розвитку особистості вивчено в працях дослідників минулого та сучасності, а саме таких як: Дж. Гілфорд, Л. Масол, В. Моляко, С. Рубінштейн, Е. Торренс, В. Фрицюк, О. Щолокова. Базові принципи формування творчого мислення в молодших школярів викладені в багатьох працях В. Григор'євої, Н. Крилової, О. Савченко.

Мета статті полягає у визначенні основних методологічних підходів у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва.

Відповідно мети визначено наступні завдання: розглянути методологічні підходи організації процесу естетичного виховання дітей у початковій школі; визначити форми і методи активізації естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку в процесі інтегрованої художньо-творчої мистецької діяльності.

Як відомо, ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання й виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діяч і вчинках, пов'язаних з мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та висловити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог має враховувати деякі вікові особливості школярів: відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання. Дуже часто внутрішнє самопочуття та емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя, коли він залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише по закінченню початкової школи самооцінка, оцінка однокласників починає переважати оцінку вчителя. Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого мистецького життя. Вона виявляється залежно від очікувань вчителя і дитини. Ці аспекти необхідно враховувати в роботі з дітьми та батьками [1, с. 5].

Важливим завданням учителя має бути допомога дитині в розвитку від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність у прийнятті рішень. «В умовах своєї інтеграції, – підкреслює Н. Лазаренко, – педагог має бути не традиційним транслятором знань, а фасилітатором, тренером, порадиником, другом» [6, с. 105]. Перед вчителем постає важливе завдання: вирізняти мотив учинку краси, роз'яснюючи дитині його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях, даючи їй можливість емоційного переживання разом із практичним застосуванням отриманих знань, – зазначає І. Бех [2, с. 7]. Отже, «фахово важливі якості особистості потребують свого постійного вдосконалення як у процесі отримання професійної освіти, так і безпосередньо в контексті самої трудової діяльності», – вважає В. Шахов [13, с.200]. Головний напрям роботи вчителя – навчитись створювати в процесі своєї педагогічної діяльності використовувати у шкільному житті ситуації, в яких знання й дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини, суть якого полягає в умінні дитини самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності щодо практичної діяльності.

Очевидно, що молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, оскільки тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи й виявляється сприятливим щодо виховання в дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здібність цінувати особистість людини. Віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку можна вважати: незначний соціальний, моральний та естетичний досвід, підвищену емоційність, уразливість і водночас пластичність до виховних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати

коло спілкування. Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, природи, мистецтва, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмій для естетичного пізнання довкілля та творів мистецтва [1, с. 3].

Аналіз досліджень у галузі психолого-педагогічної теорії і практики дає можливість виділити та розкрити методологічні підходи, які, на наш погляд, доцільно використовувати в організації освітнього процесу початкової школи з метою формування естетичного сприймання в молодших школярів, а саме такі: культурологічний, особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний, компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, креативний. Ми обґрунтували загальнопедагогічні (єдності теорії і практики, демократичності, добровільності вибору, послідовності, наступності, цілісності, індивідуального та диференційованого підходів,) й специфічні (синергетики, синестезії, творчої самореалізації, художності, емоційності) принципи формування естетичного сприймання в молодших школярів на уроках художньо-естетичного циклу та в позакласній виховній роботі.

Так, культурологічний підхід покликаний забезпечити готовність дитини до пошуково-дослідницької діяльності в мінливому середовищі соціуму. У філософії поняття «культура» має наступне визначення: «сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської діяльності, способів людського життя»; «сукупність духовних і матеріальних надбань, які виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини, втілених у результатах продуктивної діяльності» [5, с. 3]. Науковець Н. Крилова виділяє такі чинники забезпечення культуровідповідності: різноманітність форм життєдіяльності дитини; уключення її в складні конструкції культурних взаємодій та взаємовпливів; варіативність моделей навчання і виховання; різноманітність форм діяльності; орієнтація на самостійну освітню діяльність дітей; демократизація шкільного навчання й виховання; толерантність, коректність [5, с. 9]. Культуровідповідність стає фактом активного, діяльнісного влучення дитини в постійно змінну культуру шляхом співробітництва і спілкування, умови для яких мають створювати педагоги та батьки.

Базові принципи формування творчого мислення молодших школярів у процесі мистецької діяльності, а саме: принципи партисипативності, індивідуалізації та диференціації, свободи вибору, актуалізації вітагенного досвіду, освітньої рефлексії розглядає у своїх працях В. Григор'єва. Розкриває застосування методики використання мистецтва в позакласних формах естетично-виховної роботи Л. Масол: сутність її за сучасних умов, доводить необхідність та доцільність використання мистецтва у виховному процесі початкової школи, потенціалу різних методологічних підходів до організації процесу естетичного виховання в початковій школі; визначає форми і методи активізації сприймання дітей молодшого шкільного віку, які пов'язані з мистецькою діяльністю; розглядає інноваційні інтегративні художньо-педагогічні технології та їх застосування у початковій школі [9, с. 42]. Ефективність естетичного виховання залежить від спрямованості всього виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. У такому контексті слушною є думка І. Бежа: «Важливо виховувати особистість як суб'єкта діяльності, яка розуміється й здійснюється як форма розвинутої культури, оскільки тільки у ній матеріалізуються вищі духовні цінності» [1, с. 4].

Відповідно, під сприйманням потрібно розуміти процес безпосереднього відображення у свідомості людини предмета або явища в сукупності всієї багатоманітності його властивостей, які тісно пов'язані з іншими психічними процесами людської особистості. Таким чином, процес сприймання – вибірковий і зберігає в пам'яті незмінні образи предметів: апперцептивний, залежить від особливостей людини, яка сприймає; підкорений феномену установки, тобто, готовність особистості сприймати предмети певним чином. У своїх дослідженнях психологи виділяють основні етапи процесу сприймання: схоплення, враження, впізнання, спостереження, розуміння [4, с. 104]. Сприймання мистецтва індивідуальне, у кожного учня є свій улюблений вид мистецтва, тому залучення учнів до різних видів мистецтва, їхній синтез розширює межі їхніх пізнавальних можливостей, ціннісних орієнтацій, асоціативних уявлень [4]. До показників естетичного сприймання Г. Шевченко відносить такі: емоційність, оціночне відношення до предмета на основі знань, емоційної пам'яті і досвіду, активна позиція, співпереживання [14]. Що ж до діагностування музично-естетичного досвіду молодших школярів, то можна виділити таких науковців, як Е. Печерську, Н. Миропольську та О. Рудницьку [10], які обґрунтовують важливість діагностування рівня естетичної вихованості молодших школярів, подають критерії музично-естетичного розвитку дітей.

Становлення естетичних цінностей особистості дитини формується саме в початкових класах, де закладаються основи виховання, забезпечується інтелектуальне й духовне становлення особистості, а комплексне використання мистецтва в процесі формування естетичного сприймання молодших школярів стимулює розвиток пізнавальних, креативних здібностей учнів, здатність до творчого самовираження, потреб у художньо-творчій самореалізації, мистецькій діяльності. У такому контексті вважаємо за доцільне розглянути діяльнісний підхід. Діяльнісний принцип полягає в отриманні знань не в готовому вигляді, а має

здійснюватися у процесі навчальної та виховної мистецької діяльності, і може бути реалізований завдяки наступним умовам: безперервність і наступність; цілісне уявлення дійсності, природи, мистецтва; максимально творчий рівень соціально безпечного мінімуму освітнього стандарту мистецької освіти; психологічна комфортність у процесі сприймання мистецьких творів; варіативність вибору форм естетичної роботи; включення дітей в мистецьку творчість. Через діяльність дитини зароджується й розвивається її здатність у думці перетворювати об'єкти, створювати образи предметів, явищ, подій, які нею безпосередньо не сприймалися, – зауважує Г. Костюк [4, с. 139]. Психічним розвитком дітей керують дорослі через організацію їхньої діяльності в певних напрямках, надання їй потрібного змісту та створення відповідних умов. Процес виховання збагачує психічне життя дитини, веде до виникнення нових понять, потреб, емоцій, знань, які, в свою чергу, ведуть до виникнення нових видів діяльності [4, с. 131].

Формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким морально-естетичні правила і норми дитина засвоює активно, у процесі діяльності та спілкування з дорослими, дітьми, мистецтвом. Основна функція її полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе. Діяльнісно-ціннісне відношення до світу лежить в основі виховання особистісних якостей дитини. З цього приводу О. Леонт'єв зазначає, що особистість формується в результаті продуктивної діяльності [8, с. 158]. У процесі дослідження методичних особливостей включення дітей молодшого шкільного віку в мистецьку творчу діяльність та з метою активізації естетико-виховного впливу ми використовували наступні форми, методи і прийоми роботи з естетичного виховання молодших школярів: естетична бесіда, твори-роздуми, мистецькі вправ, інтерактивні методи, мистецькі ігри, мистецькі проекти, свята, дитячий фольклор, продукти дитячої творчості: малюнки, твори-описи, музичні імпровізації, малювання музики. Ми вважаємо, що задля досягнення результатів педагогу потрібно здійснити підбір комплексу методів формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку, а також емпіричне визначення становлення естетичних цінностей, формування художньо-естетичної оцінки, розвиток творчої діяльності учнів, а саме: анкетування, опитування, спостереження, проведення бесіди, тестування, аналіз результатів творчої діяльності дітей [3, с. 106].

Одним із основних напрямів модернізації національної системи сучасної освіти є посилення її результативної складової, реалізація в освітньому процесі компетентісного підходу. Державний стандарт початкової освіти окреслює перехід до системної реалізації ідеї компетентісного підходу, сутність якого, на думку О. Савченко, полягає у зміні звичного постулату навчання «я знаю» на «я знаю, як це застосувати, я це розумію». Основним результатом компетентісного підходу є суб'єктність учня, яка змінює позицію дитини в навчанні [11, с. 4].

Естетичне виховання молодших школярів здійснюється під час навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів мистецького циклу, відведення належного місця «спільно-взаємодіючій діяльності» як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

Важливим є особистісно-орієнтований підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин, мистецької діяльності.

На основі аналізу теоретичного й методичного матеріалу ми визначили інтегративний підхід: пріоритетну інтегративну модель естетико-виховного процесу перед монодіяльністю. Розв'язання цих завдань передбачило вивчення і аналіз методів, що спрямовані на розвиток естетичного (музичного, художнього) сприймання дітей; формування естетичної орієнтації (розповіді, бесіди, обговорення, написання творів-описів); методів стимулювання й мотивації навчальної діяльності (створення ситуації успіху, вивчення педагогічного досвіду); методів мистецького навчання (словесні, образно-наочні), художньо-творчі (малювання музики, мистецька гра, стимулювання художнього навчання, цілеспрямованої активізації художньої діяльності дітей). Як свідчать результати контрольного експерименту, після використання інтегрованого підходу та гри щодо стимуляції розвитку естетичного сприймання молодших школярів значно піднялися рейтинги естетично-ціннісних показників та компонентів, що свідчать про рівень естетичної культури дітей, а також знизилися рейтинги байдужості, нерозуміння творів мистецтва, показники інтересу до низькоякісних течій в мистецтві. Провідними засобами може бути використання наступних видів мистецької діяльності: мистецькі презентації, творчі проекти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Фарби музики», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», метод малювання музики, метод гри, метод інсценізації та театралізації, що сприяють активізації творчих здібностей і найбільш повному розкриттю потенційних можливостей учнів початкових класів.

Оскільки в молодшому віці в дітей домінує образне мислення, то найбільш доцільним є використання ігрового підходу, для котрого характерними є такі форми мистецької діяльності: ситуаційно-рольова гра,

сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний мистецький зошит, ранок, свято, мальовничий журнал, групова творча справа, оформлення альбому творчих робіт, уявна подорож, мистецькі конкурси, музичні ігри, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, виставка-ярмарок, переключка повідомлень, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, театральна вистава, ляльковий театр [12, с. 191]. Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що запропонована нами методика, котра передбачила застосування також вибірки пісень-ігор для розучування дітьми молодшого шкільного віку, яку ми включили в роботу з дітьми експериментальної групи, дала зростання рівня музично-естетичного розвитку дітей, стала результатом використання репертуару з іграми та піснями, хореографічними вправами українських композиторів-класиків, з-поміж яких збірки В. Верховинця «Весняночка»: пісні-ігри «Весна іде», «Вийди, вийди сонечко», «Ой, ходять Іванко», «А вже весна», «Ой, летіла зозуленька», «Подольночка», «Ходить гарбуз», «Ой, у вишневому садочку», «Перепілка», «Вишні-черешні», «І шумить, і гуде» та інші; пісня-гра «Унадився журавель» у записі С. Дрімцова. Рівень сформованості естетичного сприймання (порівняно з результатами констатувального експерименту) дав позитивну динаміку: до експерименту – знають більше одного музичного твору – 21%, після – 40%, більше чотирьох творів – 54%, після – 60%, не знають узагалі музичних творів – до експерименту 25%, після – таких дітей немає.

Результати контрольного зрізу виконання творчих завдань дітьми в групах без стимулювання і активізації естетичного сприймання свідчать про те, що естетичне відношення та зацікавленість суб'єктів дослідження зростає, але формується повільно. В експериментальних групах ми використали такі методи і форми як: зображувальна діяльність, малювання прослуханої музики в процесі мистецької діяльності, інсценізація та театралізація пісень, дитячий музичний фольклор, ігри драматизації, гра на музичних інструментах, вокально-хорова діяльність, постановка дитячої опери, театр ляльок, музичні казки, поетична творчість, твори-описи, рухливі музичні ігри з піснями, хореографія. Ці методи відображені нами в результатах: ЕГ – (170) – 75%; КГ – (175) – 79%. Визначені нами рівні сформованості естетичного сприймання дітей після застосування експериментальної методики можна побачити далі: до експерименту в КГ – низький рівень – 24%, середній рівень – 64%, високий рівень – 12%; ЕГ – низький рівень – 21%, середній рівень – 64%, високий рівень – 13%. Після експерименту в КГ – низький рівень – 14%; середній рівень – 64%, високий рівень – 22%; в ЕГ – низький рівень – 6%; середній рівень – 69 %, високий рівень – 25%. Отже, спостерігається позитивна динаміка в процесі залучення до мистецької творчої діяльності.

Доведено, що впровадження експериментальної методики сприяє позитивній динаміці щодо рівня сформованості естетичного сприймання в молодших школярів. У процесі експериментального дослідження виявлено суттєві позитивні зміни в структурних компонентах ЕГ, порівняно з КГ. Математична обробка та аналіз результатів експериментального дослідження доводять наявність позитивних змін у рівнях сформованості естетичного сприймання в молодших школярів, а саме – розширення естетичного досвіду та розвитку нових знань і навичок у процесі мистецької творчості засобами комплексу мистецтв та використанням інноваційних художньо-педагогічних технологій на уроках мистецького циклу та в позакласній виховній роботі.

Отже, зазначимо, що виділені положення зумовлюють організацію процесу виховання творчої особистості молодшого школяра; розкривають методологічні підходи у формуванні естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку та обґрунтовують упровадження їх в освітній процес сучасної школи.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в науковому дослідженні основних методологічних підходів та принципів формування естетичного сприймання й ставлення молодших школярів до дійсності засобами мистецтва у процесі позакласної виховної роботи в школі.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у діапазоні розвивально-творчого потенціалу / І. Д. Бех // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2012. – № 29. – С. 3-5.
2. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти / І. Д. Бех // Світ виховання. – 2005. – № 5 (12). – С. 7-11.
3. Brovchak L. S. Pedagogical potential of the arts complex in the process of formation of aesthetic perception of junior pupils / L. S. Brovchak, L. M. Likhitska, L. V. Starovoit, N. L. Todosiyenko // Rezeknes Tehnologiji Akademija. Rezekne, Latvijas Republika, 2020. – С. 98-108.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. І. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. – Київ: Рад. Україна, 1989. – 608 с.
5. Крылова Н. Б. Культуросообразность образования в современных условиях / Н. Б. Крылова // Школьные технологии. – 2006. – № 2. – С. 3-10.

6. Лазаренко Н. І. Нові вимоги до професіоналізму вчителя з урахуванням процесів Євроінтеграції / Н. І.Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наукових праць. – Вип. 54.–Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. – с.100 – 106.
7. Лазаренко Н. І. Суперечності, проблеми і парадокси в системі педагогічної освіти / Н. І. Лазаренко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник. наук. праць Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. – Вип. 53. – С. 5 – 8.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Изд. 2. – Москва: Политиздат, 1990. – 304 с.
9. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі / Упор. Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків: Ранок, 2006. – 256 с.
10. Рудницька О. П. Критерії музично-естетичного розвитку дітей / О. П.Рудницька, Н. Е. Миропольська // Початкова школа. – 1985. – № 3. – С. 38-43.
11. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / Посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я.Савченко. – 2-ге вид. – Київ: Богданова А. М., 2009. – 226 с.
12. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами вокально-естетичної творчої діяльності / Н. Л.Тодосієнко, Т. Т. Маринчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник. наук. праць Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. – Вип. 53. – С.188–193.
13. Шахов В. І. Динаміка розвитку фахово важливих якостей у структурі професійної самосвідомості студентів спеціальності психологія / В. І.Шахов, В. В.Шахов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наукових праць. Вип. 57. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2019. с. 200 – 205.
14. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе : Учеб.-метод. пособие / Г. П. Шевченко. – Київ: Рад. школа, 1985. – 114 с.

References

1. Bekh I. D. Osobystist u diapazoni rozvyvalno-tvorchoho potentsialu / I. D. Bekh // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. – 2012. – # 29. – S. 3-5.
2. Bekh I. D. Pryntsypy suchasnoi osvity / I. D. Bekh // Svit vykhovannia. – 2005. – # 5 (12). – S. 7–11.
3. Brovchak L. S. Pedagogical potential of the arts complex in the process of formation of aesthetic perception of junior pupils / L. S. Brovchak, L. M.Likhitska, L. V.Starovoit, N. L. Todosiyenko // Rezeknes Tehnologiji Akademija. Rezekne, Latvijas Republika, 2020. – С. 98–108.
4. Kostiuk H. S. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti / pid red. I. Prokoliienko; upor. V. V. Andriievskia, H. O. Ball, O. T. Hubko, O. V. Proskura. – Kyiv: Rad. Ukraina, 1989. – 608 s.
5. Krylova N. B. Kul'turoobraznost' obrazovaniya v sovremennykh uslovijah / N. B. Krylova // Shkol'nye tehnologii. – 2006. – № 2. – S. 3–10.
6. Lazarenko N. I. Novi vymohy do profesionalizmu vchytelia z urakhuvanniam protsesiv Yevrointehratsii / N. I.Lazarenko // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia: zb. naukovykh prats. – Vyp. 54.–Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2018. – s.100 – 106.
7. Lazarenko N. I. Superechnosti, problemy i paradoksy v systemi pedahohichnoi osvity / N. I. Lazarenko // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk. nauk. prats Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. – Kyiv-Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2019. – Vyp. 53. – S. 5 – 8.
8. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / Izd. 2. – Moskva: Politizdat, 1990. – 304 s.
9. Masol L. M. Metodyka navchannia mystetstva u pochatkovii shkoli / Upor. L. M. Masol, O. V. Haidamaka, E. V. Bielkina, O. V. Kalinichenko, I. V. Rudenko. – Harkiv: Ranok, 2006. – 256 s.
10. Rudnytska O. P. Kryterii muzychno-estetychnoho rozvytku ditei / O. P.Rudnytska, N. E. Myropolska // Pochatkova shkola. – 1985. – # 3. – S. 38-43.
11. Savchenko O. Ya. Vykhovnyi potentsial pochatkovoї osvity / Posibnyk dlia vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannia / O. Ya.Savchenko. – 2-he vyd. – Kyiv: Bohdanova A. M., 2009. – 226 s.
12. Todosiienko N. L. Formuvannia estetychnoho sprymannia u molodshykh shkoliariv zasobamy vokalno-estetychnoi tvorchoi diialnosti / N. L.Todosiienko, T. T. Marynchuk // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk. nauk. prats Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. – Kyiv-Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2019. – Vyp. 53. – S.188–193.
13. Shakhov V. I. Dynamika rozvytku fakhovo vazhlyvykh yakosteı u strukturi profesiinoi samosvidomosti studentiv spetsialnosti psykholohiia / V. I.Shakhov, V. V.Shakhov // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia: zb. naukovykh prats. Vyp. 57. Vinnytsia: FOP Korzun D. Yu., 2019. s. 200 – 205.
14. Shevchenko G. P. Jesteticheskoe vospitanie v shkole : Ucheb.-metod. posobie / G. P. Shevchenko. – Kiiv: Rad. shkola, 1985. – 114 s.